

А. І. Махінько
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

УДК: 94:355.23(477)

ДО ІСТОРІЇ ЮНКЕРСЬКИХ УЧИЛИЩ В УКРАЇНІ

A. Makhinko
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

About the History of Junker Schools in Ukraine

У статті висвітлюється історія створення, функціонування юнкерських училищ XIX — початку XX ст. в українських землях.

Ключові слова: військова реформа, військове училище, юнкер, професійна підготовка офіцера.

History of junkers schools activity in Ukraine (19 — early 20th ct.) is discussed in our article. Yunkers schools were founded in the course of military reform of the 1860–1870th. The aim of military education system reforming was an increase of professionalism into the officer shots. Especially it concerned younger officers. Before reform there was a practice of production in officers of volunteers and corporals on a length of service. From the beginning of functioning the junkers schools this practice was stopped. Along with yunkers schools in an education system military colleges functioned. The difference between these educational institutions was that military colleges directly carried out release of officers, and graduates of the junkers schools received an officer rank in military unit. Despite it, the most of army officers got vocational education in the junkers schools. Besides these educational institutions were all-class that gave the chance to access to an officer rank of not nobility. By the beginning of 20th ct. yunkers schools were reorganized into military colleges having kept all-class character. Historical experience of these military educational institutions is actual and in the present.

Keywords: military, military school, junker, efficient and qualified officers.

В статье освещается история создания, функционирования, юнкерских училищ XIX — начала XX вв. в украинских землях, раскрываются особенности учебно-воспитательного процесса в этих заведениях.

Ключевые слова: военная реформа, военное училище, юнкер, профессиональная подготовка офицера.

В системі освіти Російської імперії військові училища проіснували трохи більше, ніж півстоліття як заклади для підготовки кадрового офіцера. Ці навчальні установи почали функціонувати в результаті ліберальних реформ 1860–1870-х рр. Модернізація суспільної сфери й адміністративно-політичної системи не стала винятком для військової галузі, яка потребувала суттєвих перетворень. В ході військової реформи було також реорганізовано військові навчальні заклади.

Праці з цієї проблеми з'явилися ще до революції. Це нариси з історії військової освіти В. Ф. Грекова, М. С. Лалаєва, В. О. Бернацького, П. О. Бобровського, проте за наявності значного фактологічного матеріалу роботи описові, майже без аналізу. Історіографію радянського періоду представлено монографіями П. О. Зайончковського та Л. Г. Бескровного, в яких систематизовано й досліджено матеріал з історії військової освіти XIX — початку XX ст., але їх основною вадою є заідеологізованість, що, в свою чергу, впливає на об'єктивність висновків. Одночасно в емігрантському середовищі з'явилися мемуарні праці, де висвітлюється історія окремих військових училищ. Нині науковий інтерес до цієї тематики помітно зростає. Однією з перших праць стала монографія С. В. Волкова «Російський офіцерський корпус», де в окремому розділі висвітлено тему військової освіти. В подальшому проблема досліджується в монографіях В. В. Ізонова, М. А. Машкіна, І. А. Уварова, а також у дисертаціях. У вітчизняній історіографії цю тематику майже не розробляють. Серед доробку варто відзначити дисертацію Ю. Пікуля «Підготовка офіцерських кадрів у військово-навчальних закладах Російської імперії (1861–1914 рр.)», проте, незважаючи на наукову цінність роботи, історія військових та юнкерських училищ розглядається лише в контексті комплексного дослідження освіти в Російській імперії. В кількох працях сучасних авторів викладено історію окремих військових училищ, які діяли в українських землях у другій половині XIX — на початку XX ст., зокрема Одеського та Єлисаветградського. Зважаючи на зазначене, мета статті — простежити етапи функціонування військових та юнкерських училищ в українських губерніях Російської імперії, визначити особливості й основні напрями навчально-виховного процесу в цих закладах.

Поразка в Кримській війні 1853–1856 рр. засвідчила відставання Російської імперії від провідних європейських країн, зокрема й у військовій сфері. Спостерігались недосконалість організації збройних сил, тактична та технічна їх відсталість і, зрештою, падіння авторитету армії в суспільстві. Військовий міністр Д. О. Мілютін у січні 1862 р. подав імператорові Олександру II доповідь, яка стала основою військових перетворень. В лютому того самого року Д. О. Мілютін подав «Записку щодо питання про перетворення військово-навчальних закладів», де зазначив, що система цих навчальних

установ не відповідає вимогам розподілу освіти на загальну й військову, а випуск офіцерів-фахівців не задовольняє потреб армії [13, с. 4].

На момент проведення реформ офіцерів готували в кадетських корпусах. Проте питома вага їхніх випускників у армії становила тільки третину від загальної кількості офіцерського складу. Рештою були ті офіцери, які отримали чин, будучи до цього унтер-офіцерами або добровільно зарахованими. Вони мали практичні навички служби, проте невисокий освітній рівень [2, с. 4]. Саме цю диспропорцію потрібно було усунути.

1862 р. під керівництвом головного начальника військово-навчальних закладів великого князя Михайла Миколайовича створено особливий комітет з реформування військової освіти, до роботи в якому було залучено представників військового міністерства, військово-навчального відомства та міністерства народної освіти. Комітет мав обговорити зміни в устрої військово-навчальних закладів [8, с. 121]. В результаті роботи було вироблено рішення щодо модернізації військової освіти: розмежування загальної й спеціальної освіти. Не применшуючи ролі кадетських корпусів у становленні майбутнього офіцера, фахову освіту мали надавати військові училища. Таким чином, кадетські корпуси було реорганізовано у військові гімназії, вони ставали середніми загальноосвітніми закладами, а на основі їх спеціальних класів створювалися військові та юнкерські училища.

Наказом Військового міністерства від 27 червня 1865 р. в українських землях одночасно при військово-окружних управліннях було засновано 4 училища. Першим, 1 вересня того ж року, почало функціонувати піхотне юнкерське училище у Чугуєві, де мали готувати офіцерів для Харківського військового округу. Після його ліквідації 1889 р. навчальний заклад було приєднано до Київського військового округу. Для підготовки молодших офіцерських кадрів для частин Одеського військового округу 15 вересня 1865 р. відкрито піхотне юнкерське училище. Для комплектації офіцерами кавалерійських частин південно-західних округів 25 вересня того ж року відкрилося Єлисаветградське кавалерійське юнкерське училище, єдине в українських губерніях і третє в імперії. З 1876 по 1886 рр. при ньому діяло козацьке відділення, згодом переведене до Новочеркаського училища. Останнім 1 жовтня 1865 р. почало працювати юнкерське училище в Києві, 1915 р. йому присвоїли ім'я великого князя Костянтина Костянтиновича. Офіцерів-артилеристів готували тільки 2 петербурзькі училища, тому 1913 р. в Одесі відкрилося ще одне, на чолі з генерал-інспектором артилерії великим князем Сергієм Михайловичем. Воно єдине в імперії мало готувати спеціалістів для важкої артилерії облогово-фортечного типу. Майже перед Першою світовою війною в липні 1914 р. в Києві відкрито 2-ге піхотне училище, шефом якого став імператор Микола II. Після початку війни, 1915 р., в місті відкрили Миколаївське ар-

тилерійське та Олексіївське інженерне училища. Історія військово-навчальних закладів завершилась у революційний період. Більшість училищ було розформовано в 1917–1918 рр., лише одеське Сергіївське й київське Костянтинівське здійснили останні випуски юнкерів, уже перебуваючи в еміграції у Болгарії (1922 та 1923 рр.).

В другій половині XIX ст. військове та юнкерське училища не були однотипними навчальними закладами. Військові училища сформувалися на базі спеціальних класів окремих кадетських корпусів і умовно належали до військово-навчальних закладів 1-го розряду. Їх було мало: 3 піхотні та по одному кавалерійському, інженерному і артилерійському, що діяли в Петербурзі й Москві. До військового училища приймали юнаків не молодших за 16 років, які мали атестат про повну середню освіту [11]. Курс навчання тривав 2 роки, після чого юнкери випускалися офіцерами залежно від успішності складених іспитів (відмінники — підпоручиками, решта — прапорщиками). Найкращих випускників також відряджали до інженерних військ та артилерії, проте цю практику невдовзі припинили на користь спеціальних військових училищ відповідного фаху [2, с. 7].

Військовим училищам не вдавалося належно забезпечувати війська кваліфікованими молодшими офіцерами, оскільки їхній сукупний випуск становив 30% від потреб армії [9, с. 14]. Тому 1864 р. військово-освітню мережу було розширено за рахунок юнкерських училищ. Також змінилися правила надання офіцерського чину унтер-офіцерам і добровільно зарахованим: обов'язковою умовою стало закінчення курсу юнкерського училища або складання іспиту за його програмою [10]. Таким чином, у перспективі мала поліпшитись професійна якість молодшого офіцерського складу, найчисленнішої частини армійського офіцерства, зважаючи на модернізацію збройних сил.

Юнкерське училище було окремим типом у системі військових навчальних закладів. Отже, помилково вважати його тотожним військовому училищу. По-перше, в них відрізнялися програми навчання (у юнкерських училищах програма була скороченою і прикладною); по-друге, випускники юнкерських училищ не отримували офіцерського звання, а лише мали право на його присвоєння, яке відбувалося вже безпосередньо у військовій частині за наявності відповідного вакантного чину. Зазначимо, що у військовому училищі готували офіцерів, які в перспективі мали виконувати обов'язки командира полку, юнкерське училище надавало знання, необхідні командирів рот. Згодом, для підвищення якості підготовки та усунення диспропорції в отриманні офіцерського чину, юнкерські училища поступово реорганізовано у військові з трирічним курсом навчання, що включав загальноосвітній клас і два спеціальні. 1897 р. таким стало Київське Костянтинівське училище, 1902 р. — Єлисаветградське кавалерійське [4, с. 167, 171]. В ході військових реформ

1910 р. така реорганізація стосувалася всіх юнкерських училищ. У нових програмах метою було визначено наближення знань юнкерів до практики командира взводу [2, с. 10].

Училища були загальностановими навчальними закладами, куди юнаків зараховували за результатами вступних іспитів. Виняток становили особи, які мали атестат цивільного вищого або середнього навчального закладів; особи, які закінчили курс кадетського корпусу; юнкери, які були відраховані за незадовільне навчання, але мали добрі знання стройової служби й поведінку. Означені категорії вступників без іспиту зараховувалися до старшого класу, при цьому випускникам цивільних вищих і середніх навчальних закладів дозволялося не служити в армії на момент вступу [12].

Юнкерські училища були навчальними закладами інтернатного типу. Вважалося, що їхні вихованці перебувають на дійсній військовій службі. Відповідно, не допускалися до навчання вільні слухачі. Нормами Положення визначалося, що на час перебування в училищі юнкери та добровільно зараховані були приписані до своїх військових частин, вважаючись відрядженими від них [12]. Особовий склад юнкерів у кожному навчальному закладі визначався штатним розкладом, що обумовлювалося потребою кожного округу в офіцерських кадрах. Так, у Єлисаветградському кавалерійському училищі 1874 р. штат було збільшено з 200 до 300 осіб, яких розділили на два ескадрони: один для драгунських полків, другий — для уланських і гусарських. У Київському училищі юнкерів було 400, поділених, відповідно, на 4 роти. В Чугуївському училищі вихованців налічувалося стільки, як і в київському, але також було 44 юнкери понад штат [4, с. 157, 160, 176]. Загалом кількість особового складу залежала від матеріально-технічної бази навчального закладу.

Інтенсивно динаміка чисельності юнкерів зростає в період Першої світової війни, коли внаслідок безповоротних втрат на фронті постала потреба у швидкому відновленні молодшого офіцерського складу. Ще в червні 1914 р. імператор затвердив «План тимчасового збільшення кількості юнкерів у військових училищах», розрахований до 1922 р. Таким чином, у ході війни створювалися додаткові підрозділи: по одному батальйону в 1-му Київському та Чугуївському училищах, по одній роті — в 2-му Київському [7].

Зважаючи на позастановість цих навчальних закладів, серед вихованців переважали представники міщанства та селян. Дворяни переважали у військових училищах, де були перспективи служити в гвардійських частинах, штабах [5, с. 18]. Тому випускники юнкерських училищ переважали серед армійського молодшого офіцера, як загалом і малося на меті при організації цих військово-навчальних закладів. Показовою в цьому контексті є постать генерала А. Денікіна, випускника київського юнкерського училища, який був сином селянина.

Навчальний курс юнкерського училища, як уже зазначалося, тривав два роки і поділявся на два класи: молодший (загальний) і старший (спеціальний). У загальному класі викладали курс загальноосвітніх предметів: математику, історію, географію, мову та Закон Божий. На другий рік навчання їх кількість зростала за рахунок профільних дисциплін. Юнкери вивчали тактику, топографію, польову фортифікацію, початки артилерії та військової адміністрації [12]. При цьому в курсі навчання залишалися математика, мова й Закон Божий. Обов'язковим протягом усього навчання було вивчення військових статутів, а також стройової підготовки, фехтування та стрільби. В кавалерійських училищах додавалися також фахові предмети: іппологія, їзда верхи та вольгижування. Отже, загальноосвітні дисципліни на другий рік навчання значно скорочувалися на користь спеціальних. При цьому останні мали зв'язок з практикою і відповідали певному роду військ, до якого училище готувало офіцерів.

Курси навчальних дисциплін викладалися за системою, подібною до цивільних вищих навчальних закладів. Лекції були спільними для юнкерів обох класів, проте за інструкцією 1883 р. їх читали для кожного класу окремо [2, с. 10]. Практичні заняття проводилися в ротах, а перевіряли засвоєний матеріал на репетиціях. Метою останніх також було поповнення знань за допомогою пояснень викладача [1, с. 54]. Можна припустити, що це була своєрідна форма колоквиуму.

Підготовка офіцера передбачала також вивчення такої дисципліни, як «Методика навчання нижчих чинів», що передбачала навчання солдатів не лише стройовій і збройній підготовці, а й писемності та моральним настановам [1, с. 52]. Зважаючи на те, що майбутній офіцер мав не лише вирішувати тактичні завдання, а й готувати особовий склад, цей предмет надавав знання і практичні навички з психології та педагогіки. Звичайно, вони були обмеженими, оскільки не перше місце все-таки виступала військова складова.

Обов'язковими були практичні заняття. Юнкерів молодшого класу для вивчення стройової служби влітку відряджали до військових частин, а в старшому класі проводилися польові заняття в літніх таборах з топографії, фортифікації, тактики. Влітку 1907 р. юнкерів Одеського училища було направлено на польові заняття до Криму [6, с. 117]. Практичні заняття поєднувалися з виховною роботою: юнкери відвідували пам'ятні місця, пов'язані з Кримською війною 1853–1856 рр. Були також моменти, коли юнкери брали участь у справжніх військових маневрах. Так, 1888 р. ескадрон Єлисаветградського училища був на маневрах у складі військ Одеського військового округу, а 1904 р. — в складі військ Київського та Одеського округів [4, с. 160–161].

Виховний процес у військових та юнкерських училищах відрізнявся від кадетських корпусів, зважаючи на те, що вихованці училищ вважалися такими, що перебувають на дійсній військовій службі. Важливим психологічним аспектом була урочиста присяга, після якої життя та вчинки юнкера підляга-

ли нормам військового статуту. Обов'язковим було виховання товаришкості. В кожного навчального закладу існував девіз, що мав стати кредо випускників. У Київського Костянтинівського — «Пам'ятайте, чие ім'я носите!», в Одеського — «Один — за всіх, і всі — за одного!», Чугуївського — «До високого та світлого — знай вірний шлях!» [2, с. 12]. Також дух братерства підтримувала символіка, яку мав кожен навчальний заклад: прапор і нагрудний знак. Останній назавжди залишався у випускника для носіння на мундирі, як згадка про училище.

В корпусному храмі розміщувалися дошки з іменами загиблих на службі вихованців, що було сильним виховним ефектом для кожного нового курсу юнкерів і свідчило про нерозривність традицій. Показово, що в юнкерському середовищі переважали елементи, які не сприйняли революційних змін та відмовлялися присягати новим урядам, зберігаючи вірність попередній присязі.

Придїлялася також увага позакласній роботі. Її особливим елементом були училищні свята, які супроводжувалися парадами та балами [2, с. 14]. На останні запрошували вихованок старших класів інститутів шляхетних дівчат. Постійними були змагання з фехтування, кінного спорту, силових вправ тощо. Зазвичай переможці отримували призи від керівництва або шефа навчального закладу. В училищах також видавалися журнали, де юнкери мали можливість розвивати творчі здібності. Гордістю Одеського училища було «Юнкерське дозвілля», де розміщувалися статті з історії армії, нариси, казки, гумористичні замальовки, оформлені малюнками та графічними роботами [6, с. 119]. Все це робили виключно юнкери, що свідчить про достатньо високий рівень уваги до розвитку таких непрофільних предметів, як література чи малювання.

Негативним аспектом життя військово-навчального закладу були неуставні відносини. Юнкери поділялися на «звірів», «сугубців» (молодший курс) та «корнетів», «дядьків» (старший курс). Проте не завжди ці стосунки набували рис знущань. Так, у Єлисаветградському кавалерійському училищі старший курс постійно екзаменував молодших у будь-який час дня і ночі та в будь-якому місці. Останні мали перераховувати всі кавалерійські полки, пояснювати деталі військової форми, називати імена командирів та, як елемент знущання, імена юнкерів старшого курсу та назви їх майбутніх полків. При цьому заборонялося зачіпати особисте самолюбство молодшого [3 с. 33–34]. На жаль, викоринити неуставні відносини було неможливо, оскільки вони існували й у кадетських корпусах.

Незважаючи на попередній аспект, юнкерські училища випускали до армії достатньо професійні офіцерські кадри, які в подальшому, отримавши відповідну підготовку в Академії Генерального штабу, поповнювали генералі-

тет збройних сил. Серед випускників юнкерських училищ в українських землях — генерал Першої світової війни та один з діячів Білого руху А. І. Денікін, полковник Запорізького корпусу УНР П. Ф. Болбочан, отаман М. Григор'єв, перший у світі полярний льотчик І. Нагурський, автор проекту броневомобіля В. Поплаво.

Отже, протягом діяльності в українських землях юнкерські училища зробили значний внесок у підготовку офіцерських кадрів. Саме ці навчальні заклади комплектували збройні сили молодшим та середнім офіцерським складом. Періодична реорганізація училищ свідчила про їх важливе місце в системі військово-навчальних закладів Російської імперії. Таку роль засвідчило і звернення до досвіду юнкерських і військових училищ під час створення військово-навчальних закладів у радянські часи. Актуальність цей досвід не втратив і дотепер, звичайно, з поправкою на нові історичні умови.

Рис. 1.

Рис. 2

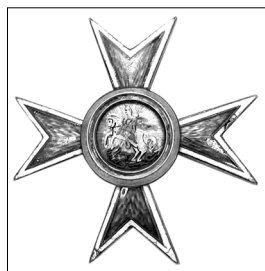

Рис. 3

Рис. 4.

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 1. Знак Київського Костянтинівського піхотного училища.

Рис. 2. Знак Єлисаветградського кавалерійського училища.

Рис. 3. Знак Чугуївського піхотного училища.

Рис. 4. Знак Одеського піхотного училища.

Рис. 5. Знак Одеського Сергіївського артилерійського училища.

Рис. 6. Знак Київського Олексіївського інженерного училища.

1. Алексеев К. Э. Подготовка офицерских кадров в военных и юнкерских училищах (1863–1917 гг.) / К. Э. Алексеев // Вестник Военного университета. — 2010. — № 1 (21). — С. 51–55.

2. Воробьева А. Ю. Российские юнкера, 1864–1917; История военных училищ / Воробьева А. Ю. — М. : АСТ, Астрель, 2002. — 61 с. — (Военно-историческая серия «Солдат»).

3. Гребенкин А. Н. Неуставные отношения в военно-учебных заведениях Российской империи / А. Н. Гребенкин // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. — 2011. — № 3 (9). — Ч. 1. — С. 31–35.

4. Греков Ф. В. Краткий исторический очерк военно-учебных заведений 1700–1910 / Греков Ф. В. — М. : Тип. Вильде, 1910. — 192 с.

5. Журавлев А. Ю. Подготовка обер-офицерского состава русской армии в юнкерских военных училищах второй половины XIX — начала XX вв.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Журавлев А. Ю. — СПб, 2008. — 23 с.

6. Краснова Е. Одесское пехотное юнкерское училище / Е. Краснова, А. Дроздовский // Дерибасовская-Ришельевская: Одесский альманах. — 2012. — № 48. — С. 106–121.

7. Курдюк А. А. Структурные изменения в сети военно-учебных заведений русской армии во время Первой мировой войны / А. А. Курдюк // Вестник Военного университета. — 2007. — № 1 (9). — С. 85–92.

8. Лалаев М. С. Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их управлению. — Ч. 2 / Лалаев М. С. — М. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1880. — 465 с.

9. Пікуль Ю. М. Підготовка офіцерських кадрів у військово-навчальних закладах Російської імперії (1861–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Пікуль Ю. М. — Харків, 2011. — 18 с.

10. Полное собрание законов Российской империи (далее — ПСЗРИ): 2-е собр. — Т. 39. — Ч. 1. — № 41067.

11. ПСЗРИ: 2-е собр. — Т. 42. — Ч. 1. — № 44723.

12. ПСЗРИ: 2-е собр. — Т. 43. — Ч. 1. — № 45612.

13. Столетие Военного Министерства, 1802–1902: в 13 т. / [гл. ред. Д. А. Скалон]. — СПб. : Тип. тов. М. О. Вольф, 1902–1914. — Т. 10: Главное управление военно-учебных заведений. — Ч. 3 / [ред. П. В. Петров, Н. А. Соколов]. — СПб. : Типогр. тов. М. О. Вольф, 1914.

1. Krasnova E. Odesskoe pekhotnoe yunkerskoe uchylshche / E. Krasnova, A. Drozdovskyy // 1. Alekseev K. E. Podgotovka oficerskih kadrov v voennyh i yunkerskih uchilishchah (1863–1917 gg.) / K. E. Alekseev // Vestnik Voennogo universiteta. — 2010. — № 1 (21). — S. 51–55.

2. Vorob'eva A. Yu. Rossijskie yunkera, 1864–1917; Istoriya voennyh uchilishch / Vorob'eva A. Yu. — M. : AST, Astrel', 2002. — 61 s. — (Voenno-istoricheskaya seriya «Soldat»).

3. Grebenkin A. N. Neustavnnye otnosheniya v voenno-uchebnyh zavedeniyah Rossijskoj imperii / A. N. Grebenkin // Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. — 2011. — № 3 (9). — Ch. 1. — S. 31–35.

4. Grekov F. V. Kratkij istoricheskij ocherk voenno-uchebnyh zavedenij 1700–1910 / Grekov F. V. — M. : Tip. Vil'de, 1910. — 192 s.

5. Zhuravlev A. Yu. Podgotovka ober-oficerskogo sostava russkoj armii v yunkerskih voennyh uchilishchah vtoroj poloviny XIX — nachala XX vv.): avtoref. diss. ... kand. ist. nauk: spec. 07.00.02 «Otechestvennaya istoriya» / Zhuravlev A. Yu. — SPb, 2008. — 23 s.

6. Krasnova E. Odesskoe pekhotnoe yunkerskoe uchilishche / E. Krasnova, A. Drozdovskij // Deribasovskaya-Rishel'evskaya: Odesskij al'manah. — 2012. — № 48. — S. 106–121.

7. Kurdyuk A. A. Strukturnye izmeneniya v seti voenno-uchebnyh zavedenij russkoj armii vo vremena Pervoj mirovoj vojny / A. A. Kurdyuk // Vestnik Voennogo universiteta. — 2007. — № 1 (9). — S. 85–92.

8. Lalaev M. S. Istoricheskij ocherk voenno-uchebnyh zavedenij, podvedomstvennyh Glavnomu ih upravleniyu. — Ch. 2 / Lalaev M. S. — M. : Tip. M. M. Stasyulevicha, 1880. — 465 s.

9. Pikul' Yu. M. Pidhotovka ofitser's'kykh kadriv u viys'kovo-navchal'nykh zakladakh Rosijs'koy imperiji (1861–1914 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnaya istoriya» / Pikul' Yu. M. — Kharkiv, 2011. — 18 s.

10. Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dalee — PSZRI): 2-e sobr. — T. 39. — Ch. 1. — № 41067.

11. PSZRI: 2-e sobr. — T. 42. — Ch. 1. — № 44723.

12. PSZRI: 2-e sobr. — T. 43. — Ch. 1. — № 45612.

13. Stoletie Voennogo Ministerstva, 1802–1902: v 13 t. / [gl. red. D. A. Skalon]. — SPb. : Tip. tov. M. O. Volf, 1902–1914. — T. 10: Glavnoe upravlenie voenno-uchebnyh zavedenij. — Ch. 3 / [red. P. V. Petrov, N. A. Sokolov]. — SPb. : Tipogr. tov. M. O. Volf, 1914.

О. С. Бабічева

Дніпродзержинський державний технічний університет

УДК: 94(477)

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМЦІВ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1900–1903 рр.

O. Babicheva
Dniprodzerzhynsk State Technical University
Business Activities of South Ukraine
During the Economic Crisis of 1900–1903 Years

У статті розглядається діяльність підприємців Південної України в період світової економічної кризи 1900–1903 рр., яка значно позначилася на соціально-економічному житті країни.

Ключові слова: завод, державні замовлення, економічна криза, матеріальне становище, підприємці, промисловість.

The present article shows the activities of entrepreneurs in Southern Ukraine during the global economic crisis of 1900–1903 years. They greatly affected the socio-economic life of the country. After the economic crisis of heavy industry spread throughout the region and contributed to the emergence of a number of negative factors such as lack of resources, decline and stagnation in metallurgy, machine